

El testament que va trigar vuitanta-un anys a aparèixer

Per:

Joaquim Ullan Martorell

Mort de Cristòfor Colom, per Francisco Ortego

Madrid, 13 de maig de 1579. Davant el tribunal que ha d'instruir la disputa successòria oberta arran de la mort, sense descendència, del quart almirall de les Índies, un advocat fa arribar al secretari del cas un plec de vuit fulls solts. Ningú no n'havia sentit parlar fins aquell dia.

El secretari, Francisco de Balmaseda, en deixa constància amb una fórmula que avui sembla gairebé premonitòria:

«Recibo del Dr. Hurtado, abogado de esta corte, una escritura en papel simple, que suena a ser testamento de don Cristóbal Colón [...] y todo ello en ocho hojas.»

(Colón de Carvajal i Pérez-Prendes, 2015: I, 245)

El document que acaba d'entrar al plet és el Mayorazgo: l'acte que, segons el que hi diu, Cristòfor Colom va signar el 22 de febrer de 1498 per fixar la successió de tot el seu patrimoni (Colón de Carvajal i Pérez-Prendes, 2015: I, doc. II). Un mayorazgo, en el dret castellà de l'època, era precisament això: una fundació successòria que vinculava béns i títols a una sola línia hereditària, indivisible i perpètua, de manera que no es poguessin dispersar entre hereus ni vendre's a tercers. El de Colom vincula els seus beneficis al Banc de San Giorgio, a Gènova, i conté, de passada, la frase més citada de tota la seva biografia sobre el seu propi origen: «de Génova salí y en ella nació». No és un detall menor: durant segles, aquesta única frase ha funcionat com la prova documental de referència per situar el naixement de l'almirall a la ciutat italiana, per damunt de qualsevol altra font. Si el document que la conté és, com a mínim, discutible, ho és també tot el que s'hi recolza.

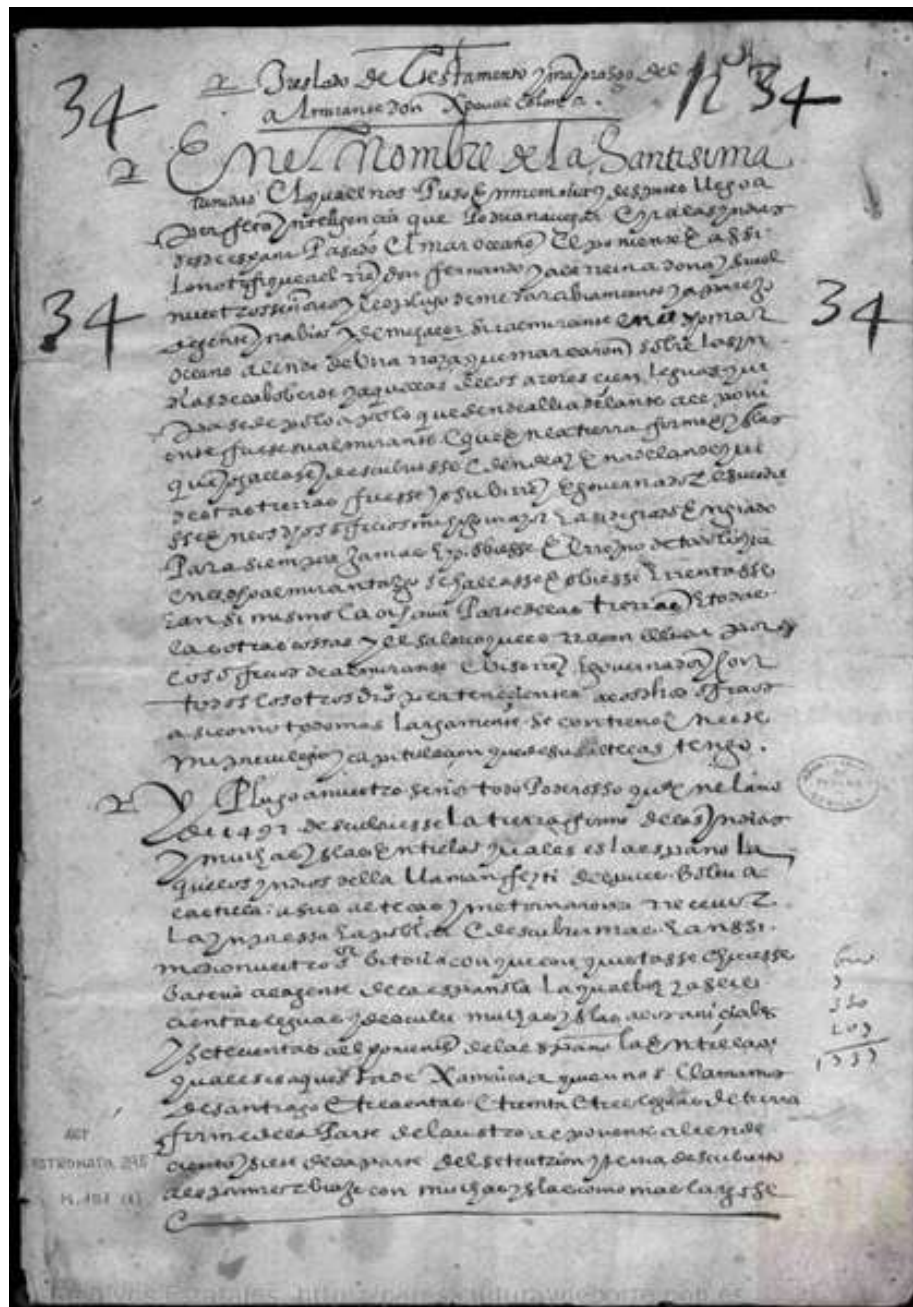
Vuitanta-un anys després de la data que porta, aquell plec de vuit fulls sense legalitzar es converteix, de cop, en la peça que ha de decidir qui hereta el títol, el ducat i el nom de la família. I no és cap desconegut qui en dubta primer: la mateixa Francisca Colón, descendent implicada en el litigi, impugna el document gairebé a l'acte, adduint que és «un papel simple [...] que fácilmente podría poner allí cualquiera» (Colón de Carvajal i Pérez-Prendes, 2015: I, 245) —una objecció que, per curiós que sembli, coincideix gairebé paraula per paraula amb la pròpia descripció que n'havia fet el secretari del tribunal. Dues persones, en bàndols enfrontats del mateix plet, descrivint el document amb gairebé les mateixes paraules de recel.

Aquest episodi és només la porta d'entrada a un capítol de la història de Colom que la majoria de biografies convencionals passen per alt: els «plets colombins», el segle llarg de litigis — de 1508 fins ben entrat el 1600, amb cues heràldiques que arriben fins al 1674— que els seus descendents van mantenir contra la Corona i entre ells mateixos per l'herència del seu nom, el seu patrimoni i els seus títols (Colón de Carvajal i Pérez-Prendes, 2015). I el Mayorazgo de 1498 n'és, probablement, la peça documental més discutida de totes.

Un document fet a mida per al moment en què calia

Aquí hi ha el primer problema, i és purament cronològic, sense necessitat de cap perícia: el Mayorazgo de 1498 no apareix esmentat, de manera inequívoca, en cap procediment judicial conegut durant vuit dècades llargues. La seva existència no es torna imprescindible fins exactament al moment en què calia per resoldre un plet successori —quinze mesos després de la mort del quart

almirall, el gener de 1578. No és, per si sol, una prova de res: un document pot ser autèntic i haver romàs simplement sense necessitat durant vuitanta anys, guardat en un arxiu familiar que ningú tenia motiu de remenar. Però és la mena de coincidència que qualsevol examen documental seriós ha de deixar constar sense amagar-la: la peça decisiva arriba exactament quan es necessita, ni un any abans ni un any després.

Primera pàgina del testament de Cristòfor Colom, dictat el 22 de febrer de 1498 per la fundació del seu "mayorazgo" i conservat al Archivo General de Indias.

Hi ha, encara, un altre silenci que val la pena assenyalar, en sentit contrari al primer. Vuit anys després de la data del Mayorazgo, el 19 de maig de 1506, a la vigília de la seva mort, Colom signa a Valladolid un codicil davant notari reial i vuit testimonis nominals, conservat avui en forma de testimoni notarial a l'Archivo General de Indias (AGI, PATRONATO, 295, N.61) —el document testamentari més ben acreditat de tota la seva vida, pel seu notari identificat i la seva proximitat absoluta als fets, només hores abans de morir. I aquest codicil, que hauria tingut tots els motius per remetre-hi si el Mayorazgo ja existia i ja estava en vigor, no diu ni una paraula sobre ell com un acte ja existent i operatiu. No és, per si sol, cap prova concloent —un testament no necessàriament ha de citar tots els actes anteriors d'una persona—, però és, de nou, el tipus de silenci que un examen rigorós no pot deixar passar sense anotar-lo.

Convé dir, per equitat, que aquest dubte no és cap troballa recent ni cap ocurrència periodística. La mateixa Real Academia de la Historia, en la introducció a la seva pròpia edició de referència sobre els plets colombins, reconeix que el tribunal del segle XVI que va haver de jutjar aquell litigi de vint-i-vuit anys va necessitar «investigar, ante todo» l'autenticitat de les escriptures d'institució del Mayorazgo (Colón de Carvajal i Pérez-Prendes, 2015: I, 18). És a dir: la pregunta no la fa ara cap investigador amb quatre-cents anys de perspectiva i un ordinador. La van fer, ja, els mateixos contemporanis —els que tenien més interès directe a saber-ho, i els que encara podien, en teoria, preguntar als testimonis vius de l'època dels fets.

Dues anomalies que no necessiten cap pèrit

Hi ha, a més, dues circumstàncies estranyes al voltant del document que no depenen de cap anàlisi subjectiva de lletra ni de signatura —només de consultar la història bancària genovesa i la cronologia de la cort castellana. Són, en aquest sentit, les més fàcils de verificar de manera independent, i també les més incòmodes d'explicar.

La primera: el Mayorazgo estipula que els beneficis del patrimoni familiar s'havien d'invertir a través del Banc de San Giorgio, la gran institució creditícia de la República de Gènova. Però els historiadors econòmics Michele Fratianni i Franco Spinelli, en un estudi sobre l'evolució financera de les ciutats-estat italianes, documenten que aquesta entitat va tenir tancades les seves operacions amb el públic precisament entre 1445 i 1530 (Fratianni i Spinelli, 2006: 257-278) —exactament el període en què se situa el document. Durant tot aquell segle, el banc es va limitar a gestionar el

deute públic de la República, sense acceptar dipòsits ni inversions de particulars. La inversió que el Mayorazgo diu haver fet, senzillament, no es podia fer l'any que diu haver-se fet.

La segona: el mateix Mayorazgo —i la confirmació reial que l'acompanya, datada al setembre de 1501— es refereixen tots dos al príncep Joan, fill dels Reis Catòlics i hereu de la corona de Castella, com si encara fos viu. El príncep, però, havia mort el 4 d'octubre de 1497, quatre anys abans de la data d'aquella suposada confirmació, i la seva mort va ser un esdeveniment polític de primer ordre a tota la cort —no un detall que es pogués passar per alt per descuit administratiu. Cal ser just: hi ha una explicació alternativa, proposada ja el 1926 per l'historiador Ángel de Altolaguirre, segons la qual la minuta original es podria haver redactat abans de la mort del príncep, el 1497, i només formalitzat en escriptura pública l'any següent (Altolaguirre, 1926). És una hipòtesi plausible i honesta. Però no deixa de ser curiós que un detall tan fàcil de datar hagi quedat, als dos documents —el de 1498 i el de 1501—, igual de desfasat.

Un debat que continua obert

Cal dir, amb la mateixa prudència que demana qualsevol qüestió documental d'aquesta mena, que la sospita sobre el Mayorazgo no és, ni de bon tros, un consens unànim. Hi ha una tradició historiogràfica sòlida que en defensa l'autenticitat —el mateix Altolaguirre (1926), Samuel Eliot Morison en la seva biografia clàssica de l'almirall, guardonada amb el premi Pulitzer (Morison, 1942), i l'edició de referència de Consuelo Varela i Juan Gil (Varela i Gil, 1992)—, basant-se en documents de confirmació reial localitzats a l'Archivo de Simancas per la investigadora nord-americana Alice Bache Gould a principis del segle XX. El mateix Altolaguirre documenta, a més, que un quadern amb la institució del Mayorazgo ja apareixia inventariat al monestir de Las Cuevas, a Sevilla, el 1566 —dotze anys abans que el document arribés formalment als tribunals—, la qual cosa suggereix que, si és fals, la falsificació no es va improvisar l'any 1579, sinó que ja circulava, com a mínim, mig segle abans (Altolaguirre, 1926).

És, en el fons, aquesta indeterminació —ni confirmat, ni refutat, dubtat diverses vegades davant de tribunals i mai resolt del tot— la que explica per què el Mayorazgo va poder convertir-se en la peça invocada, generació rere generació, en gairebé tots els plets successoris de la família Colom: el de 1579, el de Baltasar Colombo el 1605-1608, i una cua heràldica que arriba fins al 1674 (Colón de Carvajal i Pérez-Prendes, 2015). Un document que ningú ha pogut demostrar fals del tot, ni autèntic del tot, és —paradoxalment— el document perfecte per a un segle de litigis: prou sòlid

per invocar-lo, prou feble per impugnar-lo, i per tant inesgotable com a argument per a qualsevol de les dues parts.

Per què això importa

Un document d'autenticitat discutida no és un detall arxivístic perifèric. És, de fet, un dels orígens documentals més determinants de bona part de com s'ha construït —i, en alguns punts, tergiversat— la biografia de Cristòfor Colom tal com la coneixem avui: el seu origen, el seu patrimoni, fins i tot la llegenda de la seva pròpia veu quan diu d'on havia sortit. Que un sol plec de vuit fulls, sense legalitzar i aparegut vuitanta-un anys tard, pogués decidir qui portava el nom i el títol de l'almirall en diu molt, no només sobre Colom, sinó sobre com es construeix —i de vegades es fabrica— la memòria històrica al voltant de qualsevol figura que deixa darrere seu una herència disputada.

El Mayorazgo de 1498 és només una peça d'una investigació més àmplia sobre aquest segle llarg de litigis entre els hereus de Colom i la Corona. És allà, en aquells expedients judicials plens de testimonis interessats, documents que apareixen quan convé i còpies que substitueixen originals perduts, més que en cap biografia convencional, on sembla haver nascut bona part de la imatge que avui tenim de l'almirall. És una investigació que l'autor està enlestint en forma de llibre, i aquest article n'és només una primera porta oberta.

FONS PRIMÀRIES

Arxiu: Archivo General de Indias (AGI), Sevilla, PATRONATO, 295, N.61 (codicil de Cristòfor Colom, 19 de maig de 1506).

BIBLIOGRAFIA

ALTOLAGUIRRE y DUVALE, Ángel de (1926). «La Real confirmación del Mayorazgo fundado por don Cristóbal Colón el 22 de febrero de 1498». *Boletín de la Real Academia de la Historia*, tom 88.

COLÓN DE CARVAJAL, Anunciada; PÉREZ-PRENDES MUÑOZ-ARRACO, José Manuel (dir.) (2015). *La herencia de Cristóbal Colón. Estudio y colección documental de los mal*

llamados pleitos colombinos (1492-1541), 4 vols. Madrid: Fundación MAPFRE / Consejo Superior de Investigaciones Científicas (CSIC).

FRATIANNI, Michele; SPINELLI, Franco (2006). «Italian city-states and financial evolution». *European Review of Economic History*, 10(3), p. 257-278.

MORRISON, Samuel Eliot (1942). *Admiral of the Ocean Sea: A Life of Christopher Columbus*, 2 vols. Boston: Little, Brown and Company. (Premi Pulitzer de Biografia, 1943.)

VARELA, Consuelo; GIL, Juan (ed.) (1992). *Cristóbal Colón: Textos y documentos completos. Nuevas cartas*. Madrid: Alianza Editorial.